ARCHIWA, BIBLIOTEKI
I MUZEA KOŚCIELNE 125 (2025)

CC BY NC SA

https://doi.org/10.31743/abmk.17980

LUBOW ŻWANKO* – CHARKÓW (UKRAINA)

KOŚCIÓŁ KATEDRALNY P.W. WNIEBOWZIĘCIA NAJŚWIĘTSZEJ MARYI PANNY W CHARKOWIE (1887-1891): FINANSOWE ASPEKTY POWSTANIA W ŚWIETLE ŹRÓDEŁ ARCHIWALNYCH[1]

THE CATHEDRAL OF THE ASSUMPTION OF THE BLESSED VIRGIN MARY IN KHARKIV (1887–1891): FINANCIAL ASPECTS OF ITS FOUNDATION IN THE LIGHT OF ARCHIVAL SOURCES

Abstract

The article presents the history of the construction of the Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Kharkiv, which was built in 1887–1891. Since 2002, the temple has served as the cathedral of the Diocese of Kharkiv-Zaporizhzhia. In the 19th century it was the only church for Catholics, where Poles, from different social strata (including soldiers of the tsarist army), gathered in large numbers. The research was based on archival documentation stored at the Kharkiv Region State Archive. The church was built in neo-Gothic style, designed by architect Bolesław Michałowski. The construction was led by Father Piotr Kisarzewski, parish priest in Kharkiv. The article presents information on the fund-raising process for the construction of the temple and shows the territorial scope of the collections (the European part of the Russian Empire and Galicia). The social strata and groups of the donors were also determined. Among the patrons of the construction were representatives of well-

* Lubow Żwanko – prof. historii, Centrum Muzealne, Państwowy Uniwersytet Biotechnologiczny w Charkowie (Ukraina)

e-mail: zhvan2012@gmail.com

https://orcid.org/0000-0002-1107-449X

[1] Artykuł został przygotowany w ramach projektu naukowego „Kościoły na Ukrainie Lewobrzeżnej: losy świątyń i ich twórców (XIX – początek XX wieku)" podczas pobytu na Stypendium Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej „Thesaurus Poloniae", realizowanego w Międzynarodowym Centrum Kultury w Krakowie (październik-grudzień 2024).

known Polish aristocratic families: Branicki, Sanguszko, Potocki, Sobański, Sapieha.

Keywords: Kharkiv church; Kharkiv cathedral; the Diocese of Kharkiv-Zaporizhzhia; Rev. Piotr Kisarzewski; Bolesław Michałowski; church construction

Translated by Marek Robak-Sobolewski

Streszczenie

W artykule przedstawiono historię budowy kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Charkowie, który wzniesiono w latach 1887-1891. Od 2002 roku świątynia pełni funkcję katedry diecezji charkowsko-zaporoskiej. W XIX wieku był to jedyny kościół dla katolików, w którym gromadzili się licznie Polacy, z różnych warstw społecznych (m.in. żołnierze armii carskiej). Badania naukowe oparto na dokumentacji archiwalnej przechowywanej w Państwowym Archiwum Obwodu Charkowskiego. Kościół powstał w stylu neogotyckim według projektu architekta Bolesława Michałowskiego. Budową kierował ks. Piotr Kisarzewski, proboszcz parafii w Charkowie. W artykule przedstawiono informacje dotyczące procesu zbierania funduszy na budowę świątyni i ukazano zasięg terytorialny zbiórek (europejska część Imperium Rosyjskiego oraz Galicja). Ustalono również, z jakich warstw i grup społecznych pochodzili donatorzy. Wśród mecenasów budowy znaleźli się przedstawiciele znanych polskich rodów arystokratycznych: Branickich, Sanguszków, Potockich, Sobańskich, Sapiehów.

Słowa kluczowe: kościół w Charkowie; katedra w Charkowie; diecezja charkowsko-zaporoska; ks. Piotr Kisarzewski; Bolesław Michałowski; budowa kościoła

*****

Starożytne łacińskie wyrażenie *Ad fontes!* – do źródeł – mówi o tym, że rzetelna wiedza zależy od najwcześniejszych i najbardziej podstawowych źródeł, niezmiernie ważnych dla każdego badania historycznego. Dokumentacja przechowywana w Państwowym Archiwum Obwodu Charkowskiego ma podstawowe znaczenie dla poznania dziejów budowy jednej z najsłynniejszych i zachowanych do naszych czasów świątyni katolickiej na terenie Ukrainy Lewobrzeżnej – katedry pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Charkowie, wybudowanej w latach 1887-1891 (il.1). Od 2002 roku kościół pełni funkcję katedry diecezji charkowsko-zaporoskiej, stanowiąc centrum życia religijnego miejscowych katolików oraz ośrodek skupiający charkowską Polonię. Jego gmach, będący perłą stylu neogotyckiego i zabytkiem architektury sakralnej, jest również świadkiem najnowszych tragicznych wydarzeń związanych z agresją Rosji na Ukrainę[2]. Artykuł poświęcony historii tej świątyni ma charakter źródłoznawczy. Jest to o tyle istotne dla poznania dziejów świątyni, że w realiach wojny na Ukrainie wykorzystane

[2] L. Żwanko, *Kościoły polskie na Ukrainie Lewobrzeżnej: od założenia do zagrożenia w okresie toczącej się wojny (XIX-XXI wiek)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne", 121 (2023) s. 608.

źródła mogą ulec zniszczeniu na skutek działań zbrojnych. Dodatkowo dokumentacji tej nie wyzyskują badacze, którzy z powodu działań zbrojnych nie decydują się na przyjazd do charkowskiego archiwum. Publikacja archiwaliów pomoże więc czytelnikom – mówiąc metaforycznie – usłyszeć głosy ówczesnych wydarzeń.

Celem artykułu – pierwszej próby w polskiej i ukraińskiej historiografii – jest udostępnienie wybranych źródeł archiwalnych, pozwalających spojrzeć na historię świątyni w Charkowie pod kontem zbierania funduszy na jej powstanie, upamiętniania nazwisk darczyńców, a także ukazanie zasięgu geograficznego zamieszkania mecenasów.

Wspomniane zagadnienie z dziejów kościoła katedralnego Charkowie nie było dotychczas przedmiotem badań naukowych polskich historyków zajmujących tematem m.in. dziejów Polaków w Charkowie. Mimo to należy wymienić prace, które ukazują sytuację Polaków na terenie Charkowa i okolicy w XIX i XX wieku. Na uwagę zasługuje praca profesora UAM w Poznaniu Artura Kijasa dotycząca Polaków na Uniwersytecie Charkowskim, w której wspomniał o kościele katolickim w Charkowie[3]. W kolejnej publikacji badacz zwrócił uwagę na rolę parafii katolickiej w życiu Polaków Charkowa, jak też i początki powstania nowego kościoła[4]. O świątyni tej pobieżnie wspomnieli również w swojej książce członkowie zespołu badawczego z UMCS: Marek Mądzik, Mariusz Korzeniowski, Krzysztofa Latawiec i Dariusz Tarasiuk[5]. W artykule poświęconym historii kościoła w Charkowie Michał Żur zwrócił uwagę na trudności w założeniu nowego kościoła[6]. W pracach Lubow Żwanko zostały przedstawione zagadnienia dotyczące dziejów kościoła w Charkowie[7] oraz początków jego powstania[8].

Źródła archiwalne

Artykuł składa się z dwóch części – tekstowej wraz z tabelą „Geografia przekazania funduszy charytatywnych na budowę kościoła w Charkowie w latach

[3] A. Kijas, *Polacy na Uniwersytecie Charkowskim 1805-1917*, Poznań 2008.

[4] Tenże, *Religijna i kulturotwórcza rola parafii katolickiej w życiu polskiej diaspory w Charkowie na przełomie XIX i XX wieku*, w: *Sacrum w mieście: wymiar kulturowy, religijny i społeczny*, t. 2, *Epoka nowożytna i czasy współczesne*, red. D. Quirini-Popławska, Ł. Burkiewicz, Kraków 2016, s. 295-305.

[5] M. Mądzik, M. Korzeniowski, K. Latawiec, D. Tarasiuk, *Polacy na wschodniej Ukrainie w latach 1832-1921*, Lublin 2014.

[6] M. Żur, *Istorija rimo-katoliczeskoj cerkwi w Char'kowie*, w: *Pols'ka diaspora u Charkowi: istorija ta suczasnist'*, red. I. Żurawlowa, Charkiw 2004, s. 8-20.

[7] L. Żwanko, *Kościół katedralny p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i Polonia w Charkowie: krótki szkic historyczny (XIX w.)*, „Orientalia Christiana Cracoviensia", (2019) nr 11, s. 113-139; taż, *Kościoły rzymskokatolickie na Ukrainie Lewobrzeżnej (XIX-XX wiek). Przegląd retrospektywny*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne", 113 (2020) s. 485-510; taż, *Kościoły polskie na Ukrainie Lewobrzeżnej*, s. 599-618; taż, *Katedra na Zadnieprzu: kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Charkowie*, https://polonika.pl/polonik-tygodnia/katedra-wniebowziecia-najswietszej-maryi-panny (dostęp: 20.11.2024).

[8] L. Żwanko, J. Kucharzewska, *Kościół katedralny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Charkowie (1887-1891) w świetle wybranych źródeł archiwalnych*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne", 119 (2022) s. 485-515.

1887-1898" oraz Aneksu ze źródłami archiwalnymi. W Aneksie umieszczono dwa oryginalne dokumenty w językach polskim i rosyjskim – „Raport o pieniądzach otrzymanych i wydanych na budowę nowego kościoła rzymskokatolickiego w mieście Charków. Od 13 stycznia 1887 do 1 stycznia 1893 roku" i „Odezwę Rady Kościoła sprawie zbierania dobrowolnych ofiar na budowę nowej świątyni w Charkowie".

Na podstawie dokumentów – pism darczyńców do ks. Piotra Kisarzewskiego lub syndyków o przekazaniu darowizny na powstanie kościoła – ułożono dwie tabele. Wspomniane źródła historyczne przechowywane są w Archiwum Państwowym Obwodu Charkowskiego, w zespole nr 965 Biuro Wikariusza Charkowskiego Kościoła Rzymskokatolickiego. Dla niniejszego badania zostały opracowane dwie sygnatury – nr 7 „Raport o pieniądzach na budowę kościoła. 1887" (Otchet o den'gakh na postroyeniye tserkvi. 1887), w której zachowany jest w języku rosyjskim „Raport o pieniądzach otrzymanych i wydanych na budowę nowego kościoła rzymskokatolickiego w mieście Charków. Od 13 stycznia 1887 do 1 stycznia 1898 roku", i nr 8 „O zbiórce pieniędzy na budowę. 1887-1898" (O sbore dieneg na postrojku 1887-1898). Ta druga składa się z 256 kart – odezwy Rady Kościoła o zbieraniu dobrowolnych ofiar na budowę nowej świątyni w Charkowie, pisanej w językach: rosyjskim, polskim, francuskim, oraz listy osób prywatnych, przedstawicieli zakładów, instytucji oraz znanych rodów arystokratycznych: Branickich, Sanguszków, Potockich, Sobańskich, Sapiehów, które przekazywały ofiary na powstanie kościoła charkowskiego. W tym miejscu należy wymienić krótką uwagę archeograficzną: dokumenty w języku rosyjskim zostały przetłumaczone przez autorkę artykułu na język polski, a polskojęzyczne dokumenty edytowane według zasad polskiej pisowni XIX wieku. Warto podkreślić, że dokumenty opublikowane w artykule zostały po raz pierwszy wprowadzone do obiegu naukowego i udostępnione szerokiemu gronu badaczy.

Krótka nota do historii kościoła w Charkowie

Niemal od początku XIX wieku w Charkowie osiedlali się Polacy. Od początku swej bytności w mieście pragnęli realizować swoje potrzeby duchowe. Początkowo miejscem ich spotkań modlitewnych był budynek mieszkalny, następnie kaplica i w końcu kościół. Początkowo katolicy z Charkowa korzystali z posługi księży czasowo przebywających w mieście, najczęściej byli to kapelani jednostek wojskowych. W sierpniu 1823 roku rektor Uniwersytetu Charkowskiego Bazyli Dżunkowski udostępnił jedną z sal wykładowych na potrzeby religijne osób wyznania rzymskokatolickiego i luterańskiego. Katolicy utworzyli radę kościelną, do której zadań należało poszukiwanie środków finansowych na właściwie urządzenie istniejącej kaplicy lub zabezpieczenie kapitału na cel ewentualnej budowy kościoła. Rada charkowskich katolików zebrała przeszło 1000 rubli, co dawało podstawy do starań o przydzielenie im stałego duchownego przez władze kościelne. Wystosowano więc pismo do metropolity mohylewskiego z prośbą o jak najszybsze, jeśli to możliwe, mianowanie księdza. 19 stycznia 1830 roku rada kościelna otrzymała pismo informujące o nominacji pierwszego proboszcza parafii – franciszkanina

Heminiana (Hemiliona) Czaplińskiego[9]. W 1832 roku od miejscowej obywatelki Rozalii Robusz (córki profesora Uniwersytetu Charkowskiego) została zakupiona działka z dwupiętrowym budynkiem z placem na obrzeżach miasta, przy dzisiejszej ul. Gogola. Budynek ten został przebudowany na kaplicę, której konsekracja odbyła się 1 listopada 1832 roku. Nadano jej wówczas wezwanie Rosarii beate Mariae virginis (Najświętszej Marii Panny Różańcowej)[10]. Kaplica była jedynym miejscem modlitwy katolików w Charkowie.

Wzrost liczby ludności polskiej na przełomie lat 60. i 70. XIX wieku w Charkowie był bardzo dynamiczny, np. w latach 1869-1876 liczba Polaków wzrosła z 1164 do 2514 osób. Sytuacja taka spowodowała, że jesienią 1882 roku na posiedzeniu rady parafialnej podjęto decyzję o konieczności budowy nowego kościoła. W tym czasie charkowska parafia liczyła już blisko 3000 wiernych (ponadto należało do niej 1500 wojskowych). Realizacją budowy kościoła parafialnego zajął się ks. Piotr Kisarzewski, proboszcz zasłużony dla społeczności katolickiej w Charkowie, absolwent Rzymskokatolickiej Akademii Duchownej w Petersburgu[11], duszpasterz w Charkowie w latach 1867-1900.

Na przeszkodzie szybkiej realizacji projektu budowy kościoła parafialnego stanął brak środków finansowych. Przez kolejne trzy lata zbierano potrzebne fundusze, pochodzące przeważnie od parafian oraz z większych ofiar zapisywanych w testamentach. W sierpniu 1886 roku skierowano prośbę do arcybiskupa mohylewskiego o pozytywne zaopiniowanie pomysłu wzniesienia nowego kościoła. Inicjatywa ta uzyskała entuzjastyczne poparcie władz archidiecezjalnych, a dwa miesiące później gubernator charkowski wyraził zgodę na tę inwestycję. Projekt architektoniczny kościoła sporządził inżynier miasta Charkowa Bolesław Michałowski[12].

Należy wspomnieć, że polska wspólnota Charkowa miała w swoim środowisku znanego architekta Bolesława Michałowskiego (1830-1909), który przez 35 lat pracował na stanowisku inżyniera miejskiego i z powodzeniem prowadził działalność zawodową. Był również działaczem społecznym, aktywnie uczestniczącym w życiu miejscowej Polonii[13]. W odpowiedzi na propozycję rzymskokatolickiej rady parafialnej w Charkowie wypłacenia mu wynagrodzenia za projekt i nadzór nad budową nowego kościoła w swoim liście z 12 stycznia 1887 roku B. Michałowski napisał: „Podobnie jak wcześniej, również teraz, odrzucam propozycję wynagrodzenia za moją pracę. Wielu wiernych ofiaruje pieniądze na budowę świątyni, a ja

[9] Żwanko, *Kościół katedralny p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i Polonia w Charkowie: krótki szkic historyczny (XIX w.)*, s. 121-122.

[10] F. Reingardt, *Rimsko-Katolicheskaya tserkov v Kharkove*, „Khar'kovskiĭ sbornik", (1887) t. 1, s. 260.

[11] I. Wodzianowska, *Rzymskokatolicka akademia w Petersburgu (1842-1918)*, Lublin 2007, s. 13-14.

[12] Mądzik, Korzeniowski, Latawiec, Tarasiuk, *Polacy na wschodniej Ukrainie w latach 1832-1921*, s. 105.

[13] Żwanko, *Katedra na Zadnieprzu: kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Charkowie*.

z kolei chcę ofiarować swoją pracę”[14]. W późniejszym terminie otrzymał on od wdzięcznych parafian 500 rubli.

Finansowe aspekty powstania kościoła

W lipcu 1886 roku Michałowski złożył do Rady Kościoła Rzymskokatolickiego w Charkowie skrupulatnie ułożony „Kosztorys na budowle kamiennego rzymskokatolickiego kościoła w mieście Charkowie”. Koszt budowy gmachu kościoła wraz z wydatkami na materiały i pracę robotników wynosił 25 104 rubli 86 kopiejek[15]. W styczniu następnego roku skierował do Rady Kościoła „(…) dodatkowe sporządzone przeze mnie rysunki do już zatwierdzonego do budowy projektu kamiennego kościoła, pokazujące te zmiany, które są proponowane w pierwotnym projekcie, a zatem wymagają nowego zatwierdzenia”[16]. Było to spowodowane zmianami w budowie sklepienia, co doprowadziło do wzrostu wydatków.

W celu organizacji budowy kościoła oraz różnych działań z tym powiązanych został założony w 1887 roku specjalny komitet. W jego skład, oprócz proboszcza, wchodzili syndycy kościoła: pułkownik Jaworski, Wiszniewski, Kwiatkowski, Gutowski; ich pomocnicy: Przyjałgowski, prof. Pawłowicz oraz prof. Poluta, panowie: Boczkowski, Kempe, Bortkiewicz, Mikolejski i Gilon[17].

Komitet miał za główne zadanie organizowanie zbiórek funduszy na budowę kościoła, co zresztą w ciągu kilku lat się udało. Według informacji zamieszczonej w „Raporcie o pieniądzach otrzymanych i wydanych na budowę nowego kościoła rzymskokatolickiego w mieście Charków. Od 13 stycznia 1887 do 1 stycznia 1893 roku” (dokument 1) w całości kwota na powstanie świątyni wynosiła 52 023 rubli 11 kopiejek. Dlatego udało się zebrać 52 225 rubli, z których 49 085 rubli 64 kopiejki nadeszło z „opłat osobistych darczyńców”. Komitet podejmował różne działania mające pomóc w zebraniu potrzebnych funduszy, m.in. wydawał odezwy rozpowszechniane w kościele charkowskim oraz wysyłane do różnych świątyń w Imperium Rosyjskim. Rozesłano też pisma z prośbami o wsparcie finansowe budowy do znanych osób polskiego pochodzenia. Organizowano również zbiórki w zakładach pracy, kantorach, a nawet na kolei.

Materiał umieszczony w tabeli 1 pozwala w pewnym stopniu na podstawie analizy listów wymienić tereny, skąd otrzymywano darowizny w latach 1887-1891, oraz ukazać ilość donacji: 1887 – 7, 1888 – 3, 1889 – 71, 1890 – 41, 1891 – 5, 1892 – 2, 1893 – 1, 1898 – 1. Można stwierdzić, że pojedyncze przekazy finansowe trafiły do kościoła w Charkowie już po jego wybudowaniu, bo 1 grudnia 1891 roku nowo wzniesioną świątynię poświęcił ks. Piotr Kisarzewski, a następnie 26 lipca 1892 roku konsekrował ją biskup pomocniczy diecezji mohylowskiej Franciszek Albin Simon[18].

---

[14] Archiwum Państwowe Obwodu Charkowskiego, zespół 965, inw. 1, sygn. 6, k. 23.

[15] Tamże, k. 72-81 odwrocie.

[16] Tamże, k. 22.

[17] *Wizyta w Charkowie*, „Przegląd Katolicki”, (1893) nr 4, s. 57-59.

[18] Żwanko, *Kościół katedralny p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i Polonia w Charkowie: krótki szkic historyczny (XIX w.)*, s. 121-122.

Tabela 1. Miejsce zamieszkania darczyńców przekazujących fundusze na budowę kościoła w Charkowie w latach 1887-1898[19]

Lp.	Karta	Data	Miejscowość	Suma (w rublach)
1	4	22 sierpnia 1887	Kupiańsk w gub. charkowskiej	25
2	39	25 sierpnia 1887	Lebedyn w gub. charkowskiej	1
3	40	25 sierpnia 1887	Kupiańsk w gub. charkowskiej	10
4	41	27 sierpnia 1887	nie wskazano	8
5	42	31 sierpnia 1887	nie wskazano	20
6	43	25 listopada 1887	Charków	24,15
7	44	27 listopada 1887	Domarzlice w Bohemii	1
8	45	18 października 1888	Charków (Helferich)	2000
9	46	23 kwietnia 1888	Charków	1
10	47-47v	10 stycznia 1889	Biała Cerkiew, Kraków	100
11	49-49v	31 grudnia 1888	wieś Radochowka w gub. wołyńskiej	nie podano kwoty
12	51	28 stycznia 1889	Pielninżany	100
13	53	7 lutego 1889	Charków	40
14	55	8 lutego 1889	nie wskazano	50
15	56	26 stycznia 1889	Popielichy	25
16	57	7 lutego 1889	Petersburg	5
17	58-58v	10 lutego 1889	nie wskazano	100
18	59	13 lutego 1889	biriuczański powiat w gub. woroneżskiej	36
19	60	9 lutego 1889	Biała Cerkiew	50
20	61	16 lutego 1889	Kryżopol w gub. podolskiej	100
21	62-63	26 lutego 1889	Warszawa	500
22	64	28 lutego 1889	Biała Cerkiew	200
23	65-65v	6 marca 1889	wieś Obochówka w gub. podolskiej	160
24	66	15 marca 1889	Medwim w gub. kijowskiej	200
25	70	28 marca 1889	Soleczniki w gub. wileńskiej	10
26	72	12 kwietnia 1889	Kijów	300
27	74	7 kwietnia 1889	wieś Bosowka w gub. kijowskiej	200
28	75	18 kwietnia 1889	Żytomierz	53
29	76	24 kwietnia 1889	Warszawa	50
30	80	24 kwietnia 1889	wieś Uładówka w gub. podolskiej	42,25
31	84-85	4 maja 1889	Janowe w gub. wileńskiej	10
32	86	4 maja 1889	wieś Uładówka w gub. podolskiej	25,02
33	89	12 maja 1889	Sławuta w gub. wołyńskiej	200

[19] Nazwy miejscowości podane według pisowni w zachowanych dokumentach.

Lp.	Karta	Data	Miejscowość	Suma (w rublach)
34	91	17 maja 1889	Kijów	50
35	94	26 maja 1889	Kijów	70
36	96	26 maja 1889	Jaworow	22
37	98	1 czerwca 1889	Natalijewsk	84
38	99	2 czerwca 1889	Wysokie Litewskie	200
39	100	2 czerwca 1889	wieś Uładówka w gub. podolskiej	15
40	101	3 czerwca 1889	Sławuta w gub. wołyńskiej	nie podano kwoty
41	102	3 czerwca 1889	Jarmoleńce w gub. podolskiej	10
42	103	5 czerwca 1889	Antoniny	70
43	105	14 czerwca 1889	majątek Molinockiego (hr. Orłowski)	100
44	106	20 czerwca 1889	od ks. Tomasza Osmolskiego (miejscowości nie wskazano)	100
45	107	Czerwiec 1889	Wojcechowka	15
46	109	24 czerwca 1889	Ostrawa	10
47	111	3 lipca 1889	nie wskazano	10
48	112	26 czerwca 1889	Polonne w gub. wołyńskiej	20
49	113	1 lipca 1889	Borówka w gub. podolskiej	50
50	114	13 lipca 1889	starobielski powiat w gub. charkowskiej	3
51	115	17 lipca 1889	Berdyczów	10
52	117	20 lipca 1889	Zasław	30
53	120	14 lipca 1889	Łysowody	100
54	121	11 lipca 1889	Stanków	25
55	122	17 lipca 1889	Warszawa	15
56	123	6 lipca 1889	Wilno (hr. Milewski)	500
57	124	17 lipca 1889	Winnica	25
58	125	22 lipca 1889	nie wskazano	125
59	126-130	19 lipca 1889	wieś Tarnawka w powiecie zasławskim, Wołyń (dobrowolna składka)	63
60	131	5 sierpnia 1889	Skurcze w gub. wołyńskiej, napis na wizytówce: „Krasiccy. Skursze”	10
61	133	24 lipca 1889	Stawiszcze w gub. kijowskiej (Branicki)	50
62	134	5 sierpnia 1889	Chmielnik w gub. podolskiej	4
63	137	12 sierpnia 1889	Odessa, Hotel Europejski	25
64	138	13 sierpnia 1889	Tynna w gub. podolskiej	10
65	139	16 sierpnia 1889	Mikicin	10

Lp.	Karta	Data	Miejscowość	Suma (w rublach)
66	140	27 sierpnia 1889	nie wskazano	25
67	141	10 sierpnia 1889	nie wskazano	6
68	142	10 września 1889	napis na wizytówce: „Tomasz Smolski. Doctuer Medecine”	10
69	144-144v	2 września 1889	Wołyń w powiecie krasiłowskim	50
70	146	13 września 1889	Horochów w gub. wołyńskiej	3
71	148	14 września 1889	nie wskazano	10
72	149	12 września 1889	Warszawa	25
73	150	16 września 1889	z gub. podolskiej	10
74	151	28 września 1889	nie wskazano	10
75	152	27 września 1889	napis na wizytówce: „C. Sobieszczański. Żytomierz”	5
76	154	10 października 1889	Baron Rölle (miejscowości nie wskazano)	25
77	155	14 października 1889	Jaroszynka, stacja kolei odesko-kijowskiej, powiat jampolski w gub. podolskiej	15
78	156	8 października 1889	nazwa miejscowości nieczytelna	15
79	158	27 listopada 1889	Galicyjski Bank Kredytowy we Lwowie	500
80	159	25 listopada 1889	Kancelaria Centralna Xiążat Sapiehów	500
81	163	5 grudnia 1889	Mytnika	3
82	164	6 stycznia 1890	nie wskazano	25
83	165	3 stycznia 1890	nazwa miejscowości nieczytelna	10
84	166	8 stycznia 1890	Berezna w gub. kijowskiej	25
85	167-168	3 stycznia 1890	wieś Machnowka w gub. kijowskiej	30
86	170	23 stycznia 1890	Kizłów	15
87	172	15 lutego 1890	z gub. mińskiej	25
88	173	24 lutego 1890	nie wskazano	72
89	179	23 lutego 1890	wieś Tyrnowa w gub. biesarabskiej	100
90	183	7 marca 1890	Snitków w gub. podolskiej	10
91	184	15 marca 1890	nie wskazano	5
92	185	12 marca 1890	Odessa	125
93	186	10 marca 1890	gub. kowieńska, hr. Szauder	10
94	187	20 marca 1890	nie wskazano	10
95	188	12 marca 1890	Piaseczna	13
96	189	1 kwietnia 1890	Adam Grabski, Lunyn, pow. Gniezno	10

Lp.	Karta	Data	Miejscowość	Suma (w rublach)
97	190	30 marca 1890	napis na wizytówce: „Andrzej Waleponowski”	5
98	192	24 marca 1890	Tetyjów w gub. kijowskiej	20
99	194	3 kwietnia 1890	Berdyczów	60
100	196	29 marca 1890	Izium w gub. charkowskiej	40
101	197	30 marca 1890	Żytomierz	25
102	198	21 kwietnia 1890	Kozynie Jezioro w gub. podolskiej	10
103	199	26 kwietnia 1890	nie wskazano	50
104	201	16 kwietnia 1890	wieś Brany w gub. wołyńskiej	10
105	202	17 maja 1890	Warszawa	5
106	203	24 maja 1890	Żytomierz	5
107	204	28 maja 1890	z gub. podolskiej	25
108	205	10 czerwca 1890	nie wskazano	25
109	206	9 czerwca 1890	nazwa miejscowości nieczytelna	15
110	207	2 lipca 1890	nie wskazano	3
111	209	14 czerwca 1890	Charków (zbiórka)	30
112	213	15 lipca 1890	nie wskazano	50
113	214	11 lipca 1890	Biały (dalej wyraz nieczytelny)	10
114	217	6 lipca 1890	Kauseaufpwoir Jochów Jedecki	25
115	218	15 października 1890	Warszawa	15
116	219	17 października 1890	nie wskazano	10
117	220	22 października 1890	Antiopia	15
118	221	26 października 1890	Mohyliw Podilski	4
119	222	6 listopada 1890	Władysław Ludwikowicz Werzbicki (miejscowości nie wskazano)	5
120	223	2 listopada 1890	Lebedyn w gub. charkowskiej	2
121	224	5 listopada 1890	Wierzchowka (bracia Sobańscy)	200
122	229	19 grudnia 1890	Warszawa (hr. Konstancy Przezdziecki)	100
123	230	Czerwiec 1891	Dr A.J. Rolle, Kamieniec Podolski (zbiórka)	20
124	237	1891	wieś Olszanka w gub. podolskiej	nie podano kwoty
125	238	21 sierpnia 1891	Warszawa	200
126	239	3 września 1891	wieś Katanowka w gub. podolskiej	30
127	242	3 września 1891	nie wskazano	20
128	243	10 stycznia 1892	Częstochowa	3
129	244-245	2 grudnia 1892	stacja Izmałkowo, orłowsko--griazskaja kolej	15

Lp.	Karta	Data	Miejscowość	Suma (w rublach)
130	248	25 lutego 1893	Czechanówiec w gub. łomżyńskiej	20
131	251-252	27 czerwca 1898	księżna Radziwiłł, Annopol	5
			Razem	**9070,77 k.**

Źródło: Archiwum Państwowe Obwodu Charkowskiego, zespół 965, inw. 1, sygn. 8, k. 4-252

Analizując, skąd wpłacano pieniądze na powstanie kościoła w Charkowie, zauważamy, że darczyńcy mieszkali w miastach, miasteczkach i wsiach europejskiej części Imperium Rosyjskiego: Charkowie, Kijowie, Warszawie, Sankt Petersburgu, Wilnie, Białej Cerkwi, Żytomierzu, Berdyczowie, Odessie, Winnicy, Kamieńcu Podolskim, Mohylowie Podolskim, w różnych miejscowościach guberni: charkowskiej, wołyńskiej, podolskiej, kijowskiej, łomżyńskiej, woroneskiej. Pieniądze przesłali również mieszkańcy miast Austro-Węgier, z części zwanej Galicją (Kraków, Lwów). Niestety w 25 listach nie wskazano nazwy miejscowości lub napisano ją nieczytelnie.

Darczyńcy

Darczyńcami przekazującymi pieniądze na rzecz budowy kościoła w Charkowie byli przedstawiciele różnych grup i warstw społecznych: przedstawiciele polskich rodów szlacheckich, pracownicy majątków, wykładowcy, lekarze, właściciele zakładów i przedsiębiorstw czy też robotnicy. Należy zauważyć, ze donatorami byli również wierni innych wyznań, nie tylko katolicy. „Przegląd Katolicki" pisał:

> Źródło funduszów budowy stanowiły ofiary dobrowolne parafjan, grosz prawdziwie wdowi, gdyż parafjanie charkowscy przeważnie są ludźmi biednymi, za chlebem tu z dalekich stron przybyłymi, z pracy więc rąk przede wszystkiem żyjącymi. Znaczniejsze ofiary złożyły panie Heinrich i Helfferieh, właścicielki francuskiej firmy handlowej Sade, które ofiarowały rs [rubli srebrem – L.Ż.] 11,000 i p. Boczkowski, który ofiarował około rs. 7,000[20].

Panie Heinrich i Helferich, których nazwiska przytoczono powyżej, były przedstawicielkami jednego z najbogatszych domów Charkowa – katoliczki z wyznania, matka Celina Heinrich i córka Józefina po mężu Helfferich; jej mężem był Maksimilian Helferich, znany przedsiębiorca, działacz społeczny, mecenas[21]. Faktycznie rodzina ta przekazała piątą część sumy potrzebnej na budowę kościoła. Innym darczyńcą z Charkowa, który złożył ofiarę, był Leon Cienkowski (1822-1887), polski uczony światowej sławy, ojciec polskiej biologii, którego jednym z najwybitniejszych osiągnięć było uzyskanie na terenie Imperium Rosyjskiego, niezależnie od Ludwika Pasteura, szczepionki przeciw wąglikowi[22].

[20] *Wizyta w Charkowie*, s. 57.

[21] *Zhozefina Fedorovna Helferikh (1844-1894) Supruga M.Kh. Helfericha*, https://www.rubanenko.biz.ua/user_files/GelferihGorizont%2013.pdf (dostęp: 24.11.2024).

[22] L. Żwanko, D. Kibkało, *Per aspera ad astra. Listy Leona Cienkowskiego (1822-1887)*, Toruń 2022, s. 80.

Podsumowanie

Reasumując, należy stwierdzić, że historia katedry pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Charkowie to jedno z ciekawszych zagadnień badawczych, tak dobrze udokumentowanych w zbiorach Archiwum Państwowego Obwodu Charkowskiego. Ze względu na duże zniszczenia materiałów źródłowych w archiwach Ukrainy Lewobrzeżnej w okresie II wojny światowej lub z innych przyczyn upowszechnienie przedstawionych poniżej źródeł jest bardzo istotne dla badań naukowych. Dokumenty te pozwalają odtworzyć proces zbierania funduszy na budowę świątyni charkowskiej, jak też potwierdzić hipotezę o dużym zasięgu terytorialnym tych zbiórek, obejmującym europejską część Imperium Rosyjskiego, ale również tereny aż do Galicji. Darczyńcami byli przedstawiciele wszystkich warstw społecznych, a także różnych wyznań. Donacje miały różną wysokość: od jednego rubla do kilku tysięcy. Dzięki zbiórkom w 1891 roku powstał w Charkowie kościół w stylu neogotyckim, zachwycający swą architekturą do dzisiaj.

ANEKS

Dokument nr 1[23]

Raport o pieniądzach otrzymanych i wydanych na budowę nowego kościoła rzymskokatolickiego w mieście Charków. Od 13 stycznia 1887 do 1 stycznia 1893 roku

Lp.	Dochód	Suma	
		ruble	kopiejki
	Otrzymano Od 1 stycznia 1887 do 1 stycznia 1893 roku		
1	Z opłat osobistych darczyńców	49 085	64
2	Zyski ze sprzedaży oprocentowanych papierów wartościowych oraz odsetek od kapitału	24	57
3	Z wymiany szyn żelaznych 5,5 arszyn[24] na 4,5 arszyn długości	15	75
4	Ze spektakli teatralnych i koncertów	1 826	10
5	Ze sprzedaży używanego żelaza do wzmacniania schodów	46	9
6	Ze sprzedaży niepotrzebnego materiału	6	50
7	Ze sprzedaży pozostałej cegły	93	30
8	Ze sprzedanego biletu drugiej pożyczki wewnętrznej, ofiarowanej i wprowadzonej do obiegu	127	37

[23] Tłumaczenie z języka rosyjskiego na język polski Lubow Żwanko.

[24] Arszyn – dawna rosyjska jednostka długości, będąca sumą długości łokcia i stopy, wahająca się w granicach 71,11-81,5 cm, skrót – arsz.

Lp.	Dochód	Suma	
		ruble	kopiejki
9	Kwota od wykonawcy testamentu zmarłej wdowy Rozalii Aleksiejewny Burcewoj przekazana przez nią na rzecz Kościoła rzymskokatolickiego w mieście Charkowie	1000	
	A wszystko cały dochód od 1 stycznia 1887 do 1 stycznia 1893 roku	**52 225**	**32**
	Wydano Od 1 stycznia 1887 do 1 stycznia 1893 roku		
1	Na przygotowanie przez Mohylewski Konsystorz Duchowny Rzymskokatolicki księgi wpływów i wydatków wraz z opłatami pocztowymi	1	22
2	Na druk listów kierowanych do parafian o darowiznach na rzecz nowo wybudowanego kościoła rzymskokatolickiego w mieście Charków, a także innych formularzy	18	50
3	Na zakup materiału drzewnego	3 473	45
4	Na przygotowanie kopii rysunków planów kościoła, a także na przygotowanie planu stolarki okiennej	17	
5	Na zakup materiału żelaznego	7759	37
6	Na zawieranie umów z dostawcami u notariuszy	23	55
7	Na zakup cegły i gruzu (tłucznia) dla kościoła	10 377	42
8	Na zakupy wapna dla kościoła	1 636	65
9	Na zaangażowanie inspektorów do nadzorowania wykonania prac budowlanych i zachowania materiałów	490	17
10	Na montaż wodociągu na czas budowy kościoła	84	16
11	Na zakup kabli, lin, szpagatu	30	12
12	Na zatrudnienie kopaczy	380	80
13	Na zatrudnienie stolarzy	1 089	35
14	Na drobne wydatki i na zatrudnienie robotników dziennych	1205	88
15	Na dostarczanie piasku i wywóz ziemi	773	31
16	Na wyjazdy różnych osób w celu zbierania darowizny w sprawach Rady Kościoła	64	80
17	Na zatrudnienie murarzy	5 379	25
18	Na zakup płyt kamiennych na podłogę w kościele z dostawą oraz na ich wykończenie i ułożenie	2 439	87
19	Na zakup papieru smołowego dla zapobiegania zawilgoceniu ścian kościoła	38	
20	Na zakup rur ceramicznych	90	55
21	Na opłacanie Towarzystwa Wodociągów za wodę na czas budowy kościoła	227	40
22	Na zakup alabastru	1120	95
23	Na zakup cementu	949	25

Lp.	Dochód	Suma	
		ruble	kopiejki
24	Na malowanie, prace murarskie, polerowanie i złocenia, a także do zakupu różnego rodzaju materiałów do nich	1 703	10
25	Na prace dekarskie i malarskie	465	15
26	Na wykończenie iglic cementem	60	
27	Na urządzenie konstrukcji łuków żelaznych wraz z ułożeniem belek żelaznych w sklepieniu kościoła	1 195	59
28	Na zakup żeliwnych poduszek do łuków żelaznych	70	87
29	Na tynk do kościoła	2 225	10
30	Na zakup pustaków do kościoła	1 875	6
31	Na zakup szkła i wstawienie go do ram okiennych	309	19
32	Na ubezpieczenie kościoła	58	70
33	Na prace rzeźbiarskie i zakup materiałów	297	50
34	Na wyposażenie pieca ammosowskiego wraz ze wszystkimi jego akcesoriami[25]	1 431	36
35	Na zatrudnienie stolarzy i rzeźbiarza, a także na zakup kleju i innych materiałów	3 355	30
36	Na budowę chodników ceglanych z materiałami, opłata dla zakładu barona Bergenheima oraz za ułożenie chodników wyłożonych płytkami	809	25
37	Na zakup węgla	175	20
38	Na przeniesienie organów ze starego do nowego kościoła i ich zamontowanie oraz zakup paska do miechów	81	45
39	Na zakup sukna i innych wyrobów przemysłowych dla kościoła	118	27
40	Na zakup dwóch świeczników ze srebra użytkowego oraz dwie latarnie	36	
41	Zapłacono za sporządzanie i przepisywanie faktur dotyczących pieniędzy otrzymanych i wydanych na budowę kościoła rzymskokatolickiego w mieście Charków	85	
	A wszystkich wydatków od 13 stycznia 1887 do 1 stycznia 1893	**52 023**	**11**
	Poza tym pozostało do 1 stycznia 1893 roku	**202**	**21**

[25] Piec Ammosow to konwekcyjny system centralnego ogrzewania, nazwany na cześć jego twórcy, rosyjskiego inżyniera wojskowego Nikołaja Ammosowa. Został on stworzony przez niego w 1835 roku we współpracy z inżynierem wojskowym Wasilijem Karelinem na podstawie pracy austriackiego naukowca Paula Meissnera, opublikowanej w Rosji w 1834 roku.

Przewodniczący Rady, Kurator Kościoła rzymskokatolickiego w Charkowie, ksiądz Piotr Kisarzewski
Członkowie Rady Syndyków: A. Kwiatkowski, J. Wisznecki, F. Gutowski
Członkowie Komitetu: F. Kenper, Iwan Bokowski
Inżynier architekt Bolesław Michałowski
Profesor Jerzy Poluta
Wysokość dochodów wykazanych w tym raporcie wynosi 52 225 rubli 32 kopiejki, wydatków 52 023 ruble 11 kopiejek, a pozostałość wynosi 202 ruble 21 kopiejek, poświadcza to Mohylewski Konsystorz Duchowny Rzymskokatolicki właściwym podpisem. Petersburg 16 czerwca 1893 r.

Ławnik
Prałat [podpis]
p.o. sekretarza [podpis]
Stołonaczalnik [podpis]

Źródło: Archiwum Państwowe Obwodu Charkowskiego, zespół 965, inw. 1, sygn. 7, k. 1-10

Dokument nr 2

Odezwa Rady Kościoła w sprawie zbierania dobrowolnych ofiar na budowę nowej świątyni w Charkowie

Szanowni i Czcigodni Parafianie Kościoła Katolickiego w Charkowie!

Życzenia Wasze względem wybudowania w Charkowie kościoła, odpowiadającego miejscowym potrzebom, dzięki Bogu, zostały uwieńczone pomyślnym skutkiem; Rada Kościoła posiada już sankcją władz duchownej i świeckiej na budowę nowego kościoła i pozwolenie Jego Ekscelencji Arcybiskupa Metropolity na zbieranie dobrowolnych ofiar, na ten cel potrzebnych.

Teraz, Czcigodni Parafianie, kiedy pierwszy akt Waszej woli został w całości spełniony, następuje akt drugi, uroczysty, w którym możecie faktycznie dowieść Waszej gorliwości i szczerego życzenia i wznieść nowy Przybytek Pański; a więc wzywamy Was do ofiar i prosimy każdego z Was oznaczyć, kto i ile według swej możności i gorliwości może ofiarować na budowę nowego kościoła.

Źródło: Archiwum Państwowe Obwodu Charkowskiego, zespół 965, inw. 1, sygn. 8, k. 1a

Wybrane pisma darczyńców do ks. Piotra Kisarzewskiego lub syndyków o przekazaniu darowizny na powstanie kościoła

Lp.	Imię i nazwisko darczyńcy, organizatora zbiórki charytatywnej	Status społeczny, rodzaj zajęć dobroczyńcy	Miejscowość	Data wysłania i otrzymania darowizny charytatywnej	Suma darowizny charytatywnej, rubli srebrnych	Odbiorca darowizn pieniężnych
1	2	3	4	5	6	7
1	Wincenty Nabrocki	w liście nie wskazano	Lebedyn, gub. charkowska	25 sierpnia 1887	31	ks. Piotr Kisarzewski
2	ślusarz, kaptenarmus dywizonu Wincenty Jozwicki w imieniu wagonnomajstrowych	Wagonno Majstrowe przy kursko--charkowsko--azowskiej kolei żelaznej	Charków	27 listopada 1887	25,15 kop.	ks. Piotr Kisarzewski
3	Wiaczesław Ludwik	w liście nie wskazano	Domarzlice[26], (Gaus) Bohemia	29 listopada/ 11 grudnia 1887	1	ks. Piotr Kisarzewski
4	Celina Heinrich, Józefina Helfferich	przedstawicielki jednego z najbogatszych domów Charkowa	Charków	18 października 1888	2000	ks. Piotr Kisarzewski
5	Katarzyna Potocka z Branickich (1825-1907)	znana arystokratka, działaczka społeczna, hrabina i filantropka, żona Adama Józefa Potockiego, właścicielka pałacu Pod Baranami w Krakowie	Biała Cerkiew/ Kraków	10 stycznia 1889	100	ks. Piotr Kisarzewski
6	L. Nowowiejski	w liście nie wskazano	Radochowka, gub. wołyńska	31 grudnia 1888/13 stycznia 1889	suma nie podana	ks. Piotr Kisarzewski

[26] Domažlice − miasto w Czechach, w kraju pilzneńskim, centrum Ziemi Chodzkiej.

1	2	3	4	5	6	7
7	Jan Brzozowski	w liście nie wskazano	Popieluchy[27]	26 stycznia 1889	25	ks. Piotr Kisarzewski
8	Stefan Nabrocki	w liście nie wskazano	Sankt Petersburg	7 lutego 1889	5	ks. Piotr Kisarzewski
9	W. Markowski	w liście nie wskazano	Biała Cerkiew	9 lutego 1889	50	ks. Piotr Kisarzewski
10	K. Brzodowski	w liście nie wskazano	Kryżopol, gub. podolska	16 lutego 1889	100	ks. Piotr Kisarzewski
11	Alexandra Połocka	w liście nie wskazano	Warszawa	26 lutego 1889	500	ks. Piotr Kisarzewski
12	Maria Branicka	hrabina z rodu Sapiehów, właścicielka majątku Aleksandria w Humaniu	gub. kijowska, Biała Cerkiew, stacja fastowskiej drogi żelaznej	28 lutego 1889	200	ks. Piotr Kisarzewski
13	Jadwiga Branicka	hrabina	Bogusław, gub. kijowska	26 marca 1889	200	ks. Piotr Kisarzewski
14	Witold Marcin Wagner wraz z żoną Heleną	dobry gospodarz i dobroczyńca z Soleczników w gub. wileńskiej	Soleczniki, gub. wileńska	3 kwietnia 1889	10	ks. Piotr Kisarzewski
15	Alexander Rakowski w imieniu hr. Aleksandrowej Branickiej	w liście nie wskazano	Kijów	12 kwietnia 1889	300	ks. Piotr Kisarzewski
16	Michał Zaleski	w liście nie wskazano	Żytomierz	18 kwietnia 1889	53	ks. Piotr Kisarzewski
17	Seweryn Maciej Leon Uruski herbu Sas (1817-1890)	hrabia, marszałek szlachty guberni warszawskiej, tajny radca i ochmistrz dworu cesarskiego, heraldyk, prezes Heroldii Królestwa Polskiego	Warszawa	24 kwietnia 1889	50	ks. Piotr Kisarzewski
18	Towarzystwo Fabryki Cukru i Rafinerii w Uładowce	w liście nie wskazano	Uładówka, gub. podolska	1 maja 1889	42, 50 kop.	ks. Piotr Kisarzewski

[27] Popeluchy (ukr. Попелюхи) – osiedle w Ukrainie, w obwodzie winnickim, w rejonie tulczyńskim.

1	2	3	4	5	6	7
19	Wincenty Gierłowicz	w liście nie wskazano	Janowe, gub. wileńska	4 maja 1889	10	ks. Piotr Kisarzewski
20	Roman Damian Sanguszko herbu Pogoń Litewska (1832-1917)	książę, dobroczyńca, wspomagał liczne instytucje, m.in. przez wiele lat dotował katolickie seminarium duchowne w Żytomierzu i kościoły różnych wyznań, ordynat zasławski i kolekcjoner	Sławuta, gub. wołyńska	12 maja 1889	200	ks. Piotr Kisarzewski
21	Aleksander Orłowski	hrabia	majątek Molinockiego	14 czerwca 1889	100	ks. Piotr Kisarzewski
22	Maria Potocka	hrabina	nazwy miejscowości nie podano	14 czerwca 1889	200	ks. Piotr Kisarzewski
23	darczyńca niewskazany	w liście nie wskazano	Borówka, gub. podolska	1 lipca 1889	50	ks. Piotr Kisarzewski
24	E. Żwirowski	w liście nie wskazano	Łysowody	14 lipca 1889	100	ks. Piotr Kisarzewski
25	Wanda Karpińska	w liście nie wskazano	Warszawa	17 lipca 1889	15	ks. Piotr Kisarzewski
26	Ignacy Karol Milewski (1846-1926)	bogaty właściciel ziemski, hrabia powiatu oszmiańskiego w guberni wileńskiej, zbieracz obrazów, pisarz polityczny, podróżnik	Wilno	6 lipca 1889		ks. Piotr Kisarzewski
27	Jan Szwański w imieniu hr. Władysława Branickiego	w liście nie wskazano	Stawiszcze, gub. kijowska	24 lipca 1889	50	ks. Piotr Kisarzewski
28	Tadeusz Czacki	w liście nie wskazano	Odessa	12 sierpnia 1889	25	ks. Piotr Kisarzewski

1	2	3	4	5	6	7
29	Adolf Moniuszko	od 1872 roku właściciel Mikicina, siedziby rodu Moniuszków od XVII wieku do II wojny światowej, szlachcic i ziemianin	Mikicin	16 sierpnia 1889	10	ks. Piotr Kisarzewski
30	Adolf Bielski	w liście nie wskazano	Zdwyłka	27 sierpnia 1889	25	ks. Piotr Kisarzewski
31	Feliks Czacki	w liście nie wskazano	Warszawa	12 września 1889		ks. Piotr Kisarzewski
32	Leszek Wiśniewski, pełnomocnik księcia Adama Stanisława Sapiehy	książę Adam Stanisław Sapieha (1828-1903), polski działacz społeczny, prezes Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego; kawaler Orderu Złotego Runa, latyfundysta i polityk galicyjski	nazwy miejscowości nie podano	25 listopada 1889	500	ks. Piotr Kisarzewski
33	Michał Podchorski	w liście nie wskazano	Berezna, gub. kijowska	8 stycznia 1890	25	ks. Piotr Kisarzewski
34	Klochicz	w liście nie wskazano	nazwy miejscowości nie podano	24 lutego 1890	72	ks. Piotr Kisarzewski
35	Róża Raczyńska (1849-1937)	hrabina, arystokratka i działaczka społeczna	Warszawa	15/27 października 1890	15	ks. Piotr Kisarzewski
36	Kasper Murawski, zarządzający dobrami hr. Starzeńskiej	hrabina Starzeńska, dziedziczka dóbr Nowodwory	Ciechanowiec, gub. łomżyńska	25 lutego/ 11 marca 1893	20	ks. Piotr Kisarzewski
					5090,65	

Źródło: Archiwum Państwowe Obwodu Charkowskiego, zespół 965, inw. 1, sygn. 8, k. 39, 43-43v, 45, 47-47v, 49-49v, 56, 57, 60, 61, 62-63, 64, 68, 72v, 76, 80, 84-85, 89, 99, 105, 113, 120, 122, 123, 133, 137, 140, 149, 159, 166, 173-173v, 218, 248

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe Obwodu Charkowskiego
zespół 965, inw. 1, sygn. 6-8.

Źródła drukowane

Reingardt Fiodor, *Rimsko-Katolicheskaya tserkov v Kharkove*, „Khar'kovskiĭ sbornik", (1887) t. 1, s. 260-261.

Wizyta w Charkowie, „Przegląd Katolicki", (1893) nr 4, s. 57-59.

Opracowania

Mądzik Marek, Korzeniowski Mariusz, Latawiec Krzysztof, Tarasiuk Dariusz, *Polacy na wschodniej Ukrainie w latach 1832-1921*, Lublin 2014.

Wodzianowska Irena, *Rzymskokatolicka akademia w Petersburgu (1842-1918)*, Lublin 2007.

Żwanko Lubow, *Kościoły polskie na Ukrainie Lewobrzeżnej: od założenia do zagrożenia w okresie toczącej się wojny (XIX-XXI wiek)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne", 121 (2023) s. 599-618.

Żwanko Lubow, *Kościoły rzymskokatolickie na Ukrainie Lewobrzeżnej (XIX-XX wiek). Przegląd retrospektywny*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne", 113 (2020) s. 485-510.

Żwanko Lubow, *Kościół katedralny p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i Polonia w Charkowie: krótki szkic historyczny (XIX w.)*, „Orientalia Christiana Cracoviensia", (2019) nr 11, s. 113-139.

Żwanko Lubow, Kibkało Dmytro, *Per aspera ad astra. Listy Leona Cienkowskiego (1822-1887)*, Toruń 2022.

Żwanko Lubow, Kucharzewska Joanna, *Kościół katedralny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Charkowie (1887-1891) w świetle wybranych źródeł archiwalnych*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne", 119 (2022) s. 485-515.

Netografia

Zhozefina Fedorovna Helferikh (1844-1894) Supruga M.Kh. Helfericha, https://www.rubanenko.biz.ua/user_files/GelferihGorizont%2013.pdf (dostęp: 24.11.2024).

Żwanko Lubow, *Katedra na Zadnieprzu: kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Charkowie*, https://polonika.pl/polonik-tygodnia/katedra-wniebowziecia-najswietszej-maryi-panny (dostęp: 20.11.2024).

Kościół katedralny p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Charkowie, fot. L. Żwanko